

УДК 378014/25

ПЕДАГОГІЧНІ ЗДІБНОСТІ Й ПРОФЕСІЙНІ ЯКОСТІ ВЧИТЕЛЯ, ЯКИЙ ПРАЦЮЄ З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ

А.В.Гурман, В.О.Швець

У статті представлено класифікацію професійних якостей та здібностей вчителя-предметника, який працює з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Така категорія дітей становить собою специфічний учнівський контингент, що потребує пошуку особливих підходів як до проектування уроку, так і до побудови взаємин між учителем та учнями. Важливим виявляється також здійснення індивідуалізації та диференціації у навчанні та оцінюванні дітей-сиріт. Нажаль, у освітньо-професійних програмах підготовки вчителя-предметника в педагогічному ВНЗ не передбачено формування специфічних навичок та умінь майбутнього вчителя для роботи з дітьми-сиротами та роботи в умовах інтернатної освітньої установи. Тому в контексті переходу до нових освітніх стандартів надзвичайно важливими виявляються такі професійні якості вчителя, як педагогічний такт, адаптивність, комунікативна гнучкість, педагогічний оптимізм, педагогічна перцепція.

Ключові слова: діти-сироти, учитель-предметник, професійні здібності вчителя, педагогічний такт, адаптивність, комунікативна гнучкість, педагогічний оптимізм, педагогічна перцепція.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СПОСОБНОСТИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ КАЧЕСТВА УЧИТЕЛЯ, РАБОТАЮЩЕГО С ДЕТЬМИ-СИРОТАМИ

А.В.Гурман, В.А.Швец

В статье представлена классификация профессиональных качеств и способностей учителя-предметника, который работает с детьми-сиротами и детьми, лишенными родительской опеки. Такая категория детей представляет собой специфический ученический контингент, требует поиска особых подходов как к проектированию урока, так и к построению взаимоотношений между учителем и учениками. Важным оказывается также осуществление индивидуализации и дифференциации в обучении и оценке детей-сирот. К сожалению, в образовательно-профессиональных программах подготовки учителя-предметника в педагогическом вузе не предусмотрено формирование специфических навыков и умений будущего учителя для работы с детьми-сиротами и работы в условиях интернатного образовательного учреждения. Поэтому в контексте перехода к новым образовательным стандартам чрезвычайно важными оказываются такие профессиональные качества учителя, как педагогический такт, адаптивность, коммуникативная гибкость, педагогический оптимизм, педагогическая перцепция.

Ключевые слова: дети-сироты, учитель-предметник, профессиональные способности учителя, педагогический такт, адаптивность, коммуникативная гибкость, педагогический оптимизм, педагогическая перцепция.

TEACHING ABILITIES AND PROFESSIONAL QUALITIES OF A TEACHER WHO WORKS WITH ORPHANS

A.V.Hurman, V.O.Shvets

The article presents the classification of professional skills and abilities of subject teachers who work with orphans and children deprived of parental care. Such category of children is a specific student's contingent, which requires specific search approaches to designing lesson as well as to build relationships between teacher and students. It is also important the implementation of personalization and differentiation in teaching and evaluation orphans. Unfortunately, the educational and vocational programs of training subject teachers in the pedagogical university hasn't provided the formation of specific skills and abilities of future teachers to work with orphans and work in a boarding educational institutions. Therefore, in terms of the transition to new educational standards it is important to have such professional teacher's skills as pedagogical tact, adaptability, communicative flexibility, pedagogical optimism and pedagogical perception.

Keywords: orphans, subject teacher, professional abilities of a teacher, pedagogical tact, pedagogical optimism and pedagogical perception.

Проблема сирітства для України є однією з проблем, що виходить на рівень держави. Звичайно, дитячий будинок – це специфічне середовище, що впливає на процес розвитку особистості дитини. Саме

тому діти-сироти, які виховуються в закладах інтернатного типу, потребують комплексної допомоги. Особливого значення набуває педагогічна роль та підтримка дітей.

У сучасних дитячих будинках та школах-інтернатах представники педагогічного колективу – психологи, соціальні педагоги мають спеціальну підготовку до роботи з такими дітьми, чого не можна сказати про вчителя-предметника, адже програма професійної підготовки звичайного вчителя у ВНЗ не передбачає формування готовності до роботи із сиротами.

Очевидною виявляється суперечність між потребою в ефективній взаємодії з дітьми-сиротами на уроках і відсутністю належної психолого-педагогічної і методичної підготовки вчителя-предметника.

До того ж не є секретом, що часто вчителі, які працюють у дитячих будинках та інтернатах, позбавлені можливостей максимально використовувати технічні засоби навчання, комп'ютери, таблиці, малюнки, схеми. Це все теж впливає на якість педагогічного процесу.

Вбачаємо необхідність у розробці такого методичного підходу до професійної підготовки майбутнього вчителя під час навчання в університеті, яка дозволить йому ефективно працювати з різними контингентами учнів, зокрема в умовах інтернату.

Метою статті є опис та систематизація вимог до вчителя-предметника (особисті якості, педагогічні здібності, специфічні уміння), який буде працювати з дітьми-сиротами в умовах дитячого будинку.

Праця вчителя складна, важка й надзвичайно відповідальна, тим паче праця з дітьми-сиротами. Потрібно докласти чимало зусиль, щоб отримати хороші результати в роботі з такими дітьми.

В.О. Сухомлинський усе своє педагогічне життя мріяв, щоб усі діти потрапляли до рук хороших учителів. І не лише мріяв, а й багато працював над питаннями формування професіоналізму вчителів. У фундаментальній праці «Сто порад учителям» Василь Олександрович писав: «Ми маємо справу з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що є в житті – з людиною. Від нас, від нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить життя, здоров'я, розум, характер, воля, громадянське й інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті, її щастя» [5].

«Виховуємо ми насамперед не тими чи іншими методами або прийомами, а особистістю. Як тільки маленька дитина зробила перший крок по землі, вона починає порівнювати себе з тим, хто її виховує, ставить перед нею вимоги, вкладає в неї свої духовні сили, хоче бачити в ній свій ідеал» [4, с. 588].

«Ставлення вихованців до особи свого вихователя можна схарактеризувати так: особа вихователя приваблює, захоплює, одухотворює вихованців. Важлива істина педагогічної мудрості – знання мають стати переконаннями» [там само, с. 591].

Російський та радянський педагог – Віктор Миколайович Сорока-Росинський, творець відомої Школи-комуни для важковиховуваних підлітків ім. Ф. М. Достоєвського (Республіка ШКІД) у своїй книзі «Школа М. Достоєвського» писав:

«Кращим знаряддям виховання є особистість педагога, його приклад, здатний викликати наслідування. Багато хто вважає, що коли педагог володіє хорошими знаннями, а крім того, і всіма тими якостями ... то цього цілком достатньо, щоб стати таким прикладом для наслідування, так би мовити, наочним виховним посібником. Це не зовсім так» [3, с.36].

У педагогіці й дидактиці дуже багато говориться про індивідуальний підхід до учнів, про особистість педагога, як мабуть, про найважливіший фактор виховання, про значення прикладу, який подає педагог. Але нічого не говориться про індивідуальний підхід до самого педагога, про те, чим наповнена має бути його особистість як професіонала і просто порядної людини.

Спираючись на психолого-педагогічні дослідження С.Рубінштейна, Б.Теплова, Н.Кузьміної, Ф.Гоноболіна, В.Крутецького та інших, можна виокремити такі шість провідних здібностей до педагогічної діяльності [1; 2; 6]:

1) комунікативність – професійна здатність педагога, що характеризується потребою в спілкуванні, готовністю легко вступати в контакт, викликати позитивні емоції у співрозмовника, у нашому випадку – у вихованців дитбудинку й показувати їм відчуття задоволення від спілкування;

2) перцептивні здібності – професійна проникливість, пильність, педагогічна інтуїція, здатність сприймати й розуміти дітей, з якими працюєш;

3) емоційна стабільність – здатність володіти собою, зберігати самоконтроль, здійснювати саморегуляцію за будь-якої ситуації, незалежно від сили зовнішніх чинників, що провокують емоційний зрив. Трапляється багато різних ситуацій, у яких педагог завжди має контролювати свої емоції, особливо в умовах спілкування із дітьми-сиротами, які мають здебільшого нестабільну психіку;

4) оптимістичне прогнозування – прогнозування розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній і перетворення всієї структури особистості через вплив на позитивні якості;

5) креативність – здатність до творчості, спроможність генерувати незвичні ідеї, відходити від традиційних схем, швидко розв'язувати проблемні ситуації. Це дійсно знадобиться в умовах сиротинця.

Учитель, на переконання багатьох освітян, має володіти такими якостями:

Почуття людської гідності. Гідність – це сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості людини; усвідомлення нею своєї громадської ваги, громадського обов'язку й відповідальності перед суспільством, а особливо перед дітьми, з якими працюєш.

Любов до дітей. Беззаперечна властивість кожного вчителя.

Чесність, совісність, справедливість, об'єктивність. Це ті якості, що їх найбільше цінують вихованці в учителів. Совість – категорія етики, що характеризує здатність людини здійснювати контроль за власною діяльністю, давати об'єктивну оцінку своїм діям. Честь – характеризує особистість з позицій готовності відстоювати, підтримувати репутацію – свою особисту чи спільноти, до якої вона належить.

Витримка, стриманість, терпеливість. Без цих рис учителів аж ніяк не можна обійтись. Адже йому щоденно доводиться спілкуватися з дітьми, які ще не мають достатнього соціального досвіду, не завжди діють відповідно до встановлених правил і норм, схильні до пустощів. Виховання – досить тривалий процес, і результат зусиль проявляється нешвидко. Тому без терплячості педагогові не обійтись.

Організаторські здібності, уміння працювати з дитячим колективом. Учитель повинен уміти організовувати як себе, так і вихованців на різні види діяльності, а тим паче, якщо він працює з дітьми-сиротами.

Усебічний розвиток. Діти схильні до активного пізнання довколишньої дійсності, вони бажають отримати відповідь на безліч питань, тому вчитель має бути всебічно розвинений не тільки з одного предмета.

Принциповість і вимогливість. Ці якості лежать в основі педагогічного спілкування вчителя з вихованцями. У сфері виховання вчитель повинен мати міцний ґрунт, навколо якого й будується вся його діяльність.

Оптимізм, любов до життя. Учитель має передусім задавати тон бадьорості та оптимізму, та показувати дітям на власному прикладі велике бажання жити.

Чуйність, гуманне ставлення до людей. Школа в особі вчителя має стати тим духовним храмом, де кожна дитина відчувала б справді гуманне ставлення до себе, мала змогу знайти в цьому храмі спокій і захист від впливу жорстокості, насилля, зневаги до неї. Трапляються випадки, що в інтернатах та сиротинцях на дитину звертають увагу лише в разі хвороби чи поганої поведінки, інколи вихователі навіть не цікавляться, чим живе дитина щодня, яким є її внутрішній світ. Тому вчитель-предметник може стати тією людиною, яка через власну чуйність і гуманність відкриє шлях до серця дитини, зможе зігріти її душу лагідним словом. Це своєю чергою стане пусковим механізмом більш широкого виховного процесу, тобто формування в дитини морально-етичних цінностей і настанов.

Творчий склад мислення. Учителів постійно необхідно перебувати в творчому пошуку при підготовці до кожного уроку. Урок – це своєрідна невелика вистава, тому вчителів доводиться виступати в ролі й автора сценарію, і режисера, і актора. До того ж, часто діти-сироти, особливо в умовах інтернатного навчання, виявляються немотивованими до освітньої діяльності. І саме від уміння вчителя зацікавити дитину, заінтригувати її майбутнім пізнанням чогось незвіданого залежить бажання школяра вчитися й загалом ефективність усього уроку.

Тактовність. Педагогічний такт – це почуття міри, відчуття й розуміння конкретного стану вихованця, людини, з якою відбувається спілкування, що підказує вихователів найделікатніший спосіб поведінки в різних ситуаціях, уміння обирати найбільш доцільний підхід до особистості в системі виховних взаємин з нею.

Вважаємо, що для ефективної праці вчителя-предметника будь-якого фаху з дітьми-сиротами, чи дітьми, позбавленими батьківського піклування, вкрай необхідні такі уміння:

1. Перцептивні вміння:

уміння зрозуміти стан учня, проникнути в його внутрішній світ. Це надзвичайно важливе вміння для налагодження довірливих стосунків між учителем і сиротою. Діти дуже закриті в собі, тому важливо знайти підхід до кожного;

уміння бачити всіх і кожного (розподіл уваги, бічний зір). Не потрібно виділяти якусь одну для себе дитину, потрібно добре ставитись до всіх і знаходити з усіма сиротами контакт;

уміння помічати й оцінювати позитивне й негативне в діяльності дітей-сиріт;

уміння бачити, якої допомоги потребує сирота на даний момент. Більшість дітей-сиріт закриті в собі, і коли їм потрібна допомога, у чомусь вони не завжди попросять її.

2. Проектувальні вміння:

уміння аналізувати навчальну ситуацію й обирати правильне рішення. Від цього вміння залежить багато чого, тим паче в дитячому будинку трапляються різні ситуації, на які швидко й правильно потрібно відреагувати та знайти адекватне розв'язання проблеми;

уміння передбачати й попереджати стомлення або спад у засвоєнні навчального матеріалу;

уміння імпровізувати в несподіваних навчальних ситуаціях. Учитель-предметник завжди має бути

готовим до різних курйозів, які трапляються в умовах сиротинцю, і не боятися шукати вихід з несподіваних ситуацій.

3. Адаптаційні вміння

уміння підбирати прийоми навчання (вправи, завдання), адекватні тій чи іншій дидактичній мети (будь-якого рівня);

уміння використовувати прийоми роботи, матеріал відповідно до індивідуальності учня (адаптація до індивідуальності). Оскільки діти відрізняються один від одного, як за розвитком мислення, так і за багатьма факторами, викладач має враховувати ці індивідуальні особливості, тому що не всі однаково можуть сприймати й розуміти відповідний матеріал теми.

4. Комунікативні вміння:

уміння бути комунікабельним;

уміння налаштувати відповідним чином учнів;

уміння говорити виразно, емоційно та експромтом.

5. Організаційні вміння:

уміння організувати групову роботу;

уміння організувати колективне спілкування.

6. Пізнавальні вміння:

уміння аналізувати власну діяльність;

уміння вести роботу з самоосвіти та самовдосконалення .

Для успішного навчання та виховання дітей вчителю недостатньо знань та вмінь. Видатний чеський педагог Я. А. Коменський зазначав, що вчитель має володіти мовою і собою, застосовувати дисципліну без гніву, збудження, ненависті, з простотою та щирістю. Будинок сиріт, керований Янушом Корчаком, був незвичайним для того часу явищем, коли в сирітських притулках та інтернатах панували похмурі традиції, пригнічували волю дитини й вбивали її індивідуальність. Корчак протиставив цьому свою систему виховання, засновану на останніх досягненнях педагогічної науки, головною метою яких – благо дитини. Відомий український педагог А.С. Макаренко, який працював із дітьми-сиротами й безпритульними, одним з перших звернув увагу на те, що діти потребують складної тактики й техніки, що вчителю слід уміти керувати своїм настроєм, стилем і тоном спілкування, інтонацією, посмішкою, поглядом, мімікою, рухами, ходом... Іноді жест буває красномовнішим за слова, а міміка в найкоротшу мить доводить те, на що знадобилися б монологи. Отже, хороший учитель – завжди яскрава особистість, кожний з них має власну техніку впливу, взаємодії, спілкування, саморегуляції.

Учитель – це покликання, учительство – це служіння, а не робота. Тому вчитель повинен працювати не заради заробітку, не для виживання або прожитку, а для виконання своєї місії на землі. Тому ідеальний учитель – це такий, для якого вчительство – сенс життя. Його вища користь – бути затребуваним, бажати й уміти віддаватись процесу, не чекаючи нічого взамін.

Узагальнюючи викладене попереду, доходимо висновку, що в програми професійної підготовки майбутнього вчителя варто додати ті компоненти змісту педагогічної освіти, які сформулюють у кожного майбутнього педагога – математика, філолога, хіміка, біолога, географа – якості, що дозволять йому працювати з різними групами й контингентами дітей – сиротами, важковиховуваними, біженцями, постраждалими внаслідок воєнних дій і техногенних катастроф тощо. Описані нами вміння й навички – не просто виклик сучасності, це головна вимога сьогодення, адже саме вчитель у багатьох ситуаціях виявляється тією фігурою, яка однією з перших допомагає дитині адаптуватися до змін у соціальному оточенні й заряджає бажанням жити, незважаючи ні на що.

Література

1. Крутецкий В.А. Проблема способностей в психологии / В. А. Крутецкий. – М. : Знание, 1971. – 109 с.
2. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.Кузьмина – М.: Высш. шк., 1990. – 119 с.
3. Сорока-Росинский В.Н. Школа Достоевского / В. Н. Сорока-Росинский. – М., “Знание”, 1978. – 48 с.
4. Сухомлинский В.О. Выбранные творения. В 5-ти томах. Проблемы воспитания всеобщно развитой личности. Духовный мир школьника. Методика воспитания коллектива. – К. : Рад. Школа, 1976. – 654 с.
5. Сухомлинский В.О. Сто советов учителю / В. О. Сухомлинский. – К. : Рад. Школа, 1988. – 310 с.
6. Теплов Б.М. Из дискуссии с А. Н. Леонтьевым по проблеме способностей (1953) / Б. Теплов // Вопросы психологии. – 2003. – №2. – С. 13-19.